

БІОЛОГІЧНІ СЛІДИ ЛЮДИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ЗАПАХОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

BIOLOGICAL TRACE OF HUMANS AS A SOURCE OF ODOR INFORMATION IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES

Кравчук І.І., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри правознавства
Поліський національний університет

Дерманська О.В., студентка II курсу магістратури
юридичного факультету
Поліський національний університет

Представлена до уваги стаття присвячена визначенню значення біологічних слідів людини як можливого джерела запахової інформації в межах розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Біологічні сліди людини є прямим доказом причетності особи до вчинення конкретного кримінального правопорушення або хоча б доказом того, що особа дійсно перебувала в тому чи іншому місці в конкретно визначений момент. Одним із методів дослідження останніх у кримінальному провадженні є одорологічна експертиза, за допомогою проведення якої можна отримати цінну запахову інформацію, яку містить у собі певний предмет або речовина. Найпоширенішим джерелом такої інформації вважаються саме біологічні сліди людини, які є носіями запахової інформації та здатні довгий час утримувати її в собі.

За наявності певних факторів вказані дослідження не досить реалізовані на практиці розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, результатом чого є їх поодинокі застосування.

Окрім цього, в статті підкреслено значення біологічних слідів людини в контексті збереження ними запахової інформації щодо конкретної особи, розглянуто способи їх виявлення, фіксації, вилучення та збереження та характерні їм окремі властивості.

Указується, що в кожному окремому випадку проведення огляду місця події слідчим і спеціалістом, який залучається до його проведення, повинно бути враховано механізм вчинення того чи іншого кримінального правопорушення, а також і механізм слідоутворення відповідно. Особливо це стосується біологічних слідів людини, які несуть у собі індивідуальну й незмінну запахову інформацію та надалі можуть бути досліджені з метою отримання цінної доказової інформації в кримінальному провадженні.

Саме тому наголошується, що дотримання правил виявлення та вилучення таких слідів, а також використання відповідних криміналістичних методів їх дослідження сприяють швидкому, повному й усебічному розслідуванню окремих кримінальних проваджень. Ураховуючи це, проведення одорологічних досліджень у межах кримінального провадження є ефективним способом розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Ключові слова: біологічні сліди, одорологія, експертні дослідження, кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, експерт, спеціаліст, спеціальні знання.

The presented article is devoted to determining the importance of biological traces of man as a possible source of olfactory information in the detection and investigation of criminal offenses. Biological traces of a person are direct evidence of a person's involvement in the commission of a specific criminal offense, or at least proof that the person was actually in a particular place at a specific time. One of the methods of research of the latter in criminal proceedings is odorological examination, by means of which it is possible to obtain valuable odorous information contained in a certain object or substance. The most common source of such information is considered to be biological traces of man, which are carriers of olfactory information and are able to retain it for a long time.

In the presence of certain factors, these studies are insufficiently implemented in the practice of detection and investigation of criminal offenses, resulting in their single application.

In addition, the article examines the importance of biological traces of man in the context of their preservation of olfactory information about a particular person, considers ways to detect, fix, remove and store, and their individual properties.

It is indicated that in each case of inspection of the scene by the investigator and the specialist involved in its conduct, the mechanism of committing a particular criminal offense, as well as the mechanism of traceability, respectively, should be taken into account. This is especially true of biological traces of a person, which carry individual and unchanging odorous information, and can be further investigated in order to obtain valuable evidence in criminal proceedings.

That is why it is emphasized that compliance with the rules of detection and removal of such traces, as well as the use of appropriate forensic methods of their study, contribute to the rapid, complete and comprehensive investigation of individual criminal proceedings. Given this, conducting odorological research in criminal proceedings is an effective way to detect and investigate criminal offenses.

Key words: biological traces, odorology, expert researches, criminal proceedings, criminal offense, expert, specialist, special knowledge.

В умовах сьогодення поряд із прогресивним розвитком злочинності з'являються нові методи й способи боротьби з нею, спрямовані безпосередньо на розкриття кримінальних правопорушень. Серед останніх слід виділити можливість проведення одорологічних досліджень особами, які володіють відповідними спеціальними знаннями й залучаються уповноваженими на те суб'єктами кримінального провадження з метою збирання та перевірки доказів. Одорологічна експертиза є відносно новим видом дослідження, що поступово введене в практику розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, і спрямована на криміналістичне дослідження запахових слідів, залишених особами на місці вчинення кримінального правопорушення. На нашу думку, використання можливостей одорології в слідчій і розшуковій діяльності є досить перспективним напрямом забезпечення швидкого, повного й ефективного досудового розслідування

окремих кримінальних проваджень, що власне й зумовлює актуальність обраної тематики наукового доробку.

Питання, пов'язані зі значенням біологічних слідів людини як джерел запахової інформації та особливостями проведення одорологічних досліджень, загалом досліджувалися різними вченими й науковцями, зокрема Р.І. Благутю, П.Д. Біленчуком, О.Г. Волошином, О.І. Гарасимів, Р.С. Дмитруком, О.В. Захаровою, О.Л. Кобилянським, М.Ю. Ковальською, Л.Т. Котляренко, А.В. Кофановим, В.В. Охотою, Я.В. Фурманом, В.В. Юсуповим та іншими.

Так, слід зазначити, що запаховий слід людини є індивідуальним, легко проникає та досить довго утримується не лише на одязі, а й на інших слідоприймаючих поверхнях. Використання ж інформації, яка міститься в запахових слідах, може сприяти ефективному розслідуванню тяжких та особливо тяжких злочинів.

Саме за слідами біологічного походження можна з'ясувати, чи знаходилася та чи інша особа на місці вчинення кримінального правопорушення. До того ж не лише сліди злочинця залишаються на місці події, а й сліди потерпілого також можуть залишитися на одязі правопорушника або на інших виявлених об'єктах, предметах, які були при ньому в момент вчинення протиправного діяння або які він забрав із собою. На засобах і знаряддях вчинення кримінального правопорушення також можуть залишатися сліди як потерпілого, так і злочинця, що дозволяє довести факт безпосереднього контакту конкретних осіб із предметом.

Біологічні сліди людини є прямим доказом причетності особи до вчинення протиправного діяння або хоча б доказом того, що особа дійсно перебувала в тому чи іншому місці конкретно визначений момент. Це можна змодельовати таким чином:

- перебуваючи на місці вчинення кримінального правопорушення, особа могла поранитися, в результаті чого залишилися сліди її крові;
- особа також могла чхнути, не прикривши рот, у результаті чого залишаються сліди слини на поверхні певних предметів;
- особа могла неконтрольовано торкнутися вільною від одягу частиною тіла будь-якого предмета, в результаті чого залишила на ньому свої запахові сліди разом із потом;
- особа не може контролювати випадіння волосся, тому може навіть не помітити, що на місці події залишилися її сліди.

У слідчій та експертній практиці важливе місце займає запах розшукуваного об'єкта, який виявляється та вилучається під час проведення огляду місця події на початку розслідування. Водночас необхідно враховувати й те, що всі предмети мають запах, особливо це стосується біологічних об'єктів [1].

Запахові сліди людини є об'єктом дослідження трасології, водночас володіють певними ознаками, які відрізняють їх від інших різновидів слідів: вони невидимі, мають нестандартні й характерні фізичні властивості, не мають чітко визначеної форми [1].

Криміналістичне значення запахів слідів пов'язано насамперед із тим, що кожній людині притаманний індивідуальний запах, який є стійким і незмінним. Власні сліди запаху не контролюються людиною та, відповідно, не сприймаються, що становить перевагу ідентифікації останньої за запахом, аніж за відбитками слідів пальців рук, які можна стерти, аби унеможливити їх експертне дослідження та доведення причетності до вчинення того чи іншого протиправного діяння [1].

Носіями запахів слідів людини є:

- біологічні сліди: кров, волосся, сперма, слина й інші виділення, які у зв'язку з фізіологічною діяльністю виділяються тілом людини й можуть зберігатися запах десятки років;
- предмети, які постійно контактували з тілом людини: одяг, взуття, носова хустинка, гребінець, окуляри, телефон, гаманець, запальничка, ключі, авторучка тощо, які зберігають запах до декількох місяців;
- об'єкти тимчасового контакту з тілом людини: знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення, предмети обстановки місця події, яких торкався злочинець тощо. Останні можуть зберігати запах до 60 годин [1].

Слід зазначити й те, що запах людини може складатися з певного «набору» речовин, а саме:

- власні запахи, пов'язані з хворобою людини, захворюваннями внутрішніх і зовнішніх органів, дієтами тощо;
- запахи, «розбавлені» засобами догляду: парфуми, крем, мило тощо;
- запахи, пов'язані з професійними й побутовими умовами, в яких перебуває особа [2, с. 110–111].

Для того, щоб відносно швидко й точно відшукати на місці події предмети, які несуть на собі запахову інформацію, потрібно пам'ятати, що добре вбирають запахи пористі й м'які поверхні, різного роду тканини, папір, дерево, сніг, трава. А от гладкі поверхні – гірше. Це, наприклад, металеві й лаковані вироби, полірована поверхня, скло, асфальтове покриття, пластмаса [3, с. 272].

Одним з основних способів збирання та дослідження запаху є викриття особи-злочинця. Це відбувається шляхом встановлення предметів, які можуть поглинати його індивідуальний запах і бути визнані речовими доказами у справі [1].

Якщо на місці вчинення кримінального правопорушення виявляються видимі сліди ніг або взуття людини, то є можливість розпочати розшук злочинця шляхом залучення кінолога зі службовою собакою, яка, «взявши» слід, вказує напрям його руху [4, с. 116].

В інших випадках ураховується обстановка місця події, спосіб та умови вчинення конкретного кримінального правопорушення. Для виявлення можливих предметів / об'єктів, з якими контактував злочинець, необхідно візуально оглянути місце події, аби зрозуміти, яким чином діяв останній. Працюючи з джерелами, які містять у собі одорологічну інформацію, категорично забороняється брати їх оголеними руками. Слід скористатися гумовими рукавичками й пінцетом [4, с. 116].

Під час проведення огляду місця події варто враховувати властивість окремих біологічних слідів людини до швидкого руйнування. Наприклад, сліди крові із часом можуть змінювати свій колір і стають малопомітними. На це можуть вплинути температура, світло, волога, а також можливість гниття. Ураховуючи викладене, огляд місця події слід проводити негайно з мінімальними затримками в часі й залученням спеціаліста (експерта), який, використовуючи спеціальні знання та технічні засоби, зможе якнайшвидше їх виявити, зафіксувати й вилучити [5, с. 22]. До того ж треба пам'ятати, що сліди крові, які висохли, мають природну здатність у своїй структурі утримувати пахучі речовини в їх початковому чистому вигляді, здатні індивідуалізувати організм та є «біологічним паспортом» і джерелом неповторного запаху суб'єкта [2, с. 111].

Вилучення запахів слідів, які містяться в плямах крові, виявлених під час огляду місця події, проводиться за загальними правилами, попередньо піддавши їх фотофіксації та опису в протоколі проведення слідчої дії. Непридатними для вилучення та надалі для дослідження є зразки крові в гнильському стані й ті, які довгий час знаходилися у воді чи піддавалися впливу високих температур [5, с. 40].

Для отримання достовірних результатів у процесі одорологічної вибірки достатньо сліду крові діаметром 1,5–2 см, а для збирання запаху досить 1 мг висохлої крові. Варто зазначити, що вакуумна конденсація запаху зі слідів крові не є перешкодою для подальшого встановлення її видової та групової приналежності, однак унеможлиблює встановлення статевої приналежності [4, с. 118].

Сперма, як і кров, містить у собі генетично зумовлену інформацію, що сприяє проведенню досліджень дезоксирибонуклеїнової кислоти (далі – ДНК). На світлих тканинах сперма має сіруватий або жовтуватий колір, на темних тканинах – білуватий, матовий, а свіжі сліди сперми мають специфічний запах. Сліди сперми для проведення експертних досліджень вилучаються подібно до слідів крові. Аби їх попередньо виявити, необхідно оглянути предмети, на яких наявні підозрілі плями, з використанням ультрафіолетових променів (переносних джерел ультрафіолетового випромінювання) обов'язково в затемненому приміщенні. Під дією таких променів сперма флуоресцює блідо-голубим, блакитним світлом. Слід наголосити, що освітлювати таким способом підозрілі плями можна не довше 5 секунд, оскільки руйнується ДНК. Це характерно й для інших речовин, наприклад, плям крові, слини. Ураховуючи це,

необхідно першочергово візуально виявити сперму на місці події. Для цього огляд повинен бути проведений за природного освітлення [5, с. 29].

Волосся, виявлене на місці події, вилучається або разом із предметом, на якому воно знаходиться, або окремо. Для одорологічної експертизи достатньо 3–4 волосини загальною довжиною не менше ніж 20–30 см [4, с. 118].

Сліди слини також містять генетичні маркери, за якими можна ідентифікувати особу, яка їх залишила на місці події. До того ж, досліджуючи їх, можна встановити групу крові особи. Основними предметами-носіями слідів слини є недопалки сигарет, жуйки, носовички, конверти. Ураховуючи обставинку місця події, вказані сліди можна виявити на столовому посуді, на недоїдках продуктів, горлечку пляшок тощо. З таких об'єктів запах вилучається шляхом взаємодії адсорбенту з предметом-носієм одорологічної інформації [5, с. 33].

Джерелом запаху також можуть бути предмети, на яких залишилися потожирові сліди людини, поки молекули речовини з його поверхні відокремлюються в навколишнє середовище. Так, якщо під час вчинення кримінального правопорушення злочинець тримав у руці сокиру, то, поки не припиниться процес випаровування потожирової речовини, ручка сокири є джерелом запахового сліду [6, с. 73].

Об'єктами збереження запахових слідів особи у вигляді поту є насамперед речі й предмети, які перебувають у постійному контакті з тілом людини (одяг, взуття, особисті речі тощо), тоді як об'єктами запахової інформації, на яких присутні сліди жиропоту особи, є предмети, яких особа безпосередньо торкалася та з якими мала безпосередній контакт. Тому важливо в разі виявлення слідів пальців рук, придатних для ідентифікації, на ручці дверей, спочатку вилучити одорологічну інформацію, а вже потім переносити пальцевий слід на дактилоскопічну плівку. Адже оброблений порошок і вилучений на дактилоскопічну плівку слід руки не буде придатним для роботи як джерело одорологічної інформації. Також слід брати до уваги, що молекули запаху в сліди взуття, залишеному на відкритій місцевості, за безвітряної погоди можуть зберігатися до 20 годин, а тому під час забору запахових зразків необхідно враховувати момент залишення сліду й погодні умови [7, с. 20, 18–19].

Для виявлення біологічних слідів людини на місці вчинення кримінальних правопорушень необхідно розуміти й знати особливості механізму їх утворення. Аналізуючи практику й особливості вчинення кримінальних правопорушень, активною фізичною взаємодією злочинця з потерпілим супроводжуються вбивства, згвалтування та спричинення тілесних ушкоджень, а тому запахів біологічні сліди правопорушника можна виявити на одязі й тілі потерпілої особи [6, с. 88–89].

Наприклад, під час огляду трупа можна виявити затиснуте в його руках волосся ймовірного вбивці. Іноді запахів сліди злочинця можуть зберігатися на відповідних ділянках тіла жертви, якщо останню утримували за руки або затискали рот. У випадку затримання підозрюваного «по гарячих слідах» існує ймовірність, що на ньому можуть залишитися запахів сліди потерпілого, а саме кров, слина, відбитки зубів, волосся [8, с. 119].

Аби виявити запахів сліди людини під час проведення огляду транспортного засобу, слід насамперед звернути увагу на кермо, сидіння, сторонні предмети, які можуть бути залишені злочинцем, сліди крові за самопоранення

тощо. Доречно вказати, що м'які пористі тканини сидінь автомобіля вбирають запахи досить швидко й зберігають їх досить довго [8, с. 119].

Безумовно, окрім зібраних запахових слідів під час огляду місця події необхідно мати й експериментальні зразки запаху для подальшого їх порівняння. Останні можливо отримати лише в разі встановлення особи підозрюваного, а з метою їх отримання залучити спеціаліста-одоролога, який не брав участі у вилученні запахових слідів на місці події, і не менше двох понятих [6, с. 77]. Для відібрання експериментальних зразків запаху особи слідчий виносить постанову, з якою ознайомлює особу.

Надалі відібрані в особи зразки досліджуються та порівнюються з тими, які були виявлені й вилучені на місці вчинення кримінального правопорушення, в результаті чого може бути доведено факт присутності особи в певному місці, зокрема й факт причетності її до вчинення протиправного діяння.

Висновок. Отже, враховуючи викладене вище, можна цілком виправдано зазначити, що одорологія є перспективним напрямом експертних досліджень, які проводяться з метою швидкого й повного розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Для злочинця знищення слідів свого перебування на місці вчинення кримінального правопорушення з метою введення слідства в оману є основним завданням. Проте навіть якщо він і знищить деякі сліди свого перебування в тому чи іншому місці, запахів сліди залишаються завжди незалежно від бажання особи. Тому дослідження механізму утворення останніх сприяє своєчасному й ефективному розслідуванню кримінальних правопорушень.

На жаль, в умовах сьогодення, враховуючи відсутність ефективних методів і правил проведення одорологічних досліджень, отримані внаслідок їх проведення результати не завжди визнаються доказами в суді, а мають лише орієнтувальний чи рекомендаційний характер.

Проблематика застосування одорологічних досліджень під час розслідування кримінальних правопорушень пов'язана й із тим, що досить незначний відсоток осіб, які спеціалізуються на такому методі досліджень, володіють навичками правильного відбору й аналізу зібраних зразків запахових слідів. До того ж на низькому рівні знаходиться матеріально-технічне забезпечення експертних установ, відсутнє необхідне обладнання для проведення такого роду досліджень. Проте є альтернативні способи й методи проведення досліджень запахових слідів, зокрема й біологічних слідів людини.

Біологічні сліди людини є вагомими у справі доказами, оскільки несуть у собі інформацію не лише про загальні відомості людини (стать, віковий діапазон, групову приналежність), але й запахів інформацію, яка є індивідуальною та незмінною.

Досить багато факторів вказують на ефективність використання одорологічних досліджень у слідчій і розшуковій діяльності, проте наразі працівники органів досудового розслідування все рідше звертаються до можливостей проведення одорологічних експертиз, адже використання традиційних експертиз полегшує їх роботу в плані того, що вони не переймаються строками їх проведення та результативністю на хід розслідування. Щоправда, до таких засобів розкриття кримінальних правопорушень вдаються вже тоді, коли «традиційні» методи малоефективні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Криміналістичне дослідження слідів запаху. *Мультимедійний підручник «Криміналістика» Національної академії внутрішніх справ*. Київ, 2014. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/kriminalist/lections/lection_2.14.html.
2. Охота В.В., Волошин О.Г. Кров як джерело слідів запаху людини. *Актуальні правові питання сьогодення в умовах євроінтеграції України*. НАВС. Київ, 2015. С. 110–113.
3. Мазур М.І., Антонюк П.Є. Виявлення і вилучення запахових слідів людини на місці події. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи*. 2020. С. 271–273.

4. Немкович А.В., Курилін І.В. Особливості виявлення і вилучення запахових слідів злочинця. *Актуальні питання вдосконалення діяльності Національної поліції України в сфері превенції та запобігання корупції*. 2019. С. 115–119.
5. Фурман Я.В., Юсупов В.В., Котляренко Л.Т., Дмитрук Р.С. Особливості збирання в досудовому провадженні біологічних слідів людини. *Методичні рекомендації*. НАВС. Київ, 2016. 44 с.
6. Застосування спеціальних знань і техніко-криміналістичних засобів під час проведення слідчого огляду / Р.І. Благута, О.В. Захарова, М.Ю. Ковальська та ін. *Методичні рекомендації*. ЛДУВС. Львів, 2019. 104 с.
7. Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Біленчук П.Д. Застосування одорології в розкритті злочинів. *Методичні рекомендації*. Серія «Криміналістичне забезпечення». Київ : КИИ, 2010. 40 с.
8. Гарасимів О.І., Захарова О.В. Особливості виявлення запахових слідів людини під час проведення слідчого огляду. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 117–119.